

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Zrinyiász neve.

Zrinyi, a költő, nagy hősköteményének nem adott magyar nevet. Munkáinak 1651-iki kiadásában a felirat latin: *Obsidionis Szigethianae Pars Prima*. Innen van, hogy annyi néven idézik; Ráday Gedeon *Sziget vára veszedelme* nevet ad neki; Csokonai körülírja; az Újabb Nemzeti Könyvtár kiadásában Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc *Szigeti Veszedelem* címet adnak neki; itt-ott olvasni a *Sziget Ostroma* nevet is s ez volna mind a költemény eredeti címének, mind pedig tartalmának legjobban megfelelő név. Legközkeletűbb azonban a *Zrinyiász*. Nyilvánvaló, hogy e név megalkotója előtt ott lebegett az *Iliász* és *Aeneis* neve, mely tömördek latinnyelvű humanista és nemzeti nyelvű klasszicizáló eposz címének keresztzülője lett. Zrinyi hősköteményének tudtommal Kazinczy Ferenc adta ezt a nevet, híres és nagyhatású 1817-iki kiadásában. Az előszó után külön lapon (7. l.) olvassuk a címet: «A' Zríniász (igy !), vagy Az ostromlott Sziget.» A 10. lapon és a II. kötet 4. lapján is: «A' Zríniász.» Ilyen *-iász*, *-iás*, *-eis* végű hősköteménycím azonban már a Zrinyiász előtt is volt irodalmunkban. Ha nem csalódom, a sort Péczeli József: *Henriás*-a kezdi meg (1786) a francia *Henriade* latinositott fordításával; egy évre rá adja ki Pálóczi Horváth Ádám a *Hunniás*-t (1787) (úgy tudom, hogy a XVIII. század elején volt már egy latinnyelvű *Hunnius* is); Pérecsenyi Nagy László 1804-ben *Orodias*-t, 1816-ban *Galliás*-t, 1817-ben *Heroineis*-t ad ki; 1817-ben ismét Pálóczi Horváth Ádám egy *Rudolphias*-t. E neveket még szaporítani lehetne, de nem szükséges, mert látnivaló, hogy a *Zrinyiász*-nak hány elődje volt. Nekem azonban a görög-latin tógás Zrinyi nem tetszik és sokkal szívesebben látnám, hogyha a már közkeletű *Szigeti Veszedelem*, vagy az egyetlen kifogástalan *Sziget Ostroma* címet használnák az irodalomtörténetben.

TOLNAI VILMOS.

Kazinczy Ferenc és a Kártigám.

Eddig úgy tudtuk, hogy irodalmunkban Toldy Ferenc volt az első, aki Mészáros Ignác Kártigámjáról, a maga korában közkedveltségnek örvendett emez első magyar nyelvű regényről 1867-ben azt írta, hogy az nem eredeti, hanem «németből tétetett által.»¹

¹ A magyar költészet tört. 2. kiad. 445. l.

Most azonban helyesbíteni kell eddigi tudásunkat, mert a sárospataki főiskolai könyvtárban olyan adatok kerültek napfényre, amelyek kétségtelenül igazolják azt, hogy Toldy előtt több évtizeddel már Kazinczy autopsia alapján megállapította, hogy Mészáros Kártigámja nem egyéb, mint egy álnevű (Menander) szerző «Der unvergleichlich-schönen Túrcekin» című, 1723-ban Frankfurtban és Lipcsében megjelent regényének fordítása.

Kazinczy már sárospataki deák korában ismerte és olvasta Mészáros Kártigámját. Némely diáktársai nagy gyönyörűséggel olvasták a szerinte «fesz és pöf cifráitól dagadozó könyvet», de ő társainak gyönyörködéseiben, — bár «nem volt szebben írt magyar könyv, nem volt inkább gyönyörködtető román széles e világon», — nem talált semmi mulatságot. Meg is mondta nekik őszintén, hogy: «Kártigámot sem alkotása, sem dagályai s a haszontalan cifra miatt szépek nem ismerhetem.» Azt azonban beismeri Kazinczy, hogy: «a Kártigám olvasása támasztá fel legelsőben lelkemben azt a gondolatot, hogy lessem, mennyiben alkalmas már a magyar nyelv azt adni, amit más nyelvek adhatnak.»¹

Ugyancsak már sárospataki deák korában, 1778-ban megvolt könyvei között Menandernek ma már a legnagyobb ritkaságok közé tartozó regénye. A címlap előtt levő s egy török nőt ábrázoló rézmetszet hátlapjának felső jobb sarkában ugyanis Kazinczy eme följegyzése olvasható:

«Fr. v. Kazintzy. 778.» A könyv előtáblájának belső lapján pedig Kazinczy követhető, 1803-ból való, szintén sajátkezű, eddig ismeretlen följegyzése látható:

«Nagy becsű ritkaság. Ez az a' német Román, a' mellyből Mészáros Ignátz a' maga KARTIGÁM-ját fordította, meg nem vallván sehol, a' mennyire ugyan tudom, hogy az fordítás. — Ér-Semlyén, Biharban, Febr. 4-dikén 1803. Kazinczy Ferencz.»

A címlap alsó szélére is odajegyezte, hogy: «Mészáros Ignátz ebből fordította a' maga Kartigám-ját.» A rézmetszet alatt áll a könyv egyik előző tulajdonosának neve, ekképen: «I. Sz. Péteri 1735.» E névre Kazinczy a maga nevével («Kazinczy Ferencz. 1803.») jegyezte oda.

Ez a 8r. alakú, 375 lapra terjedő, teljesen ép állapotban levő, eredeti félbőrötésű, Kazinczy-használta példány, melynek hátán, a második és harmadik borda között aranyozott nyomással e rövidített cím áll: CARTIGA GESCHIC, — jelenleg a sárospataki ref. főiskolai könyvtár tulajdona. Könyvtári jelzete: «H. H. 403.» 1807-ben, a Kazinczy könyvtárával és metszetgyűjteményével együtt vétel útján került a főiskola birtokába.²

¹ Pályám emlékezte. Abafi-féle kiadás. Budapest, 1879. 243—244. l.

² Heinrich Gusztávnak 1880-ban még nem volt tudomása arról, hogy a Kártigám német eredetije megvan a sárospataki könyvtárban. «A német regény — úgymond — oly ritka», hogy «hazánkban tudommal egyetlen példánya sem található.» A berlini királyi könyvtár példányát használta. (Kártigám kiadásához írott bevezetése. 22. 9. l.) A pataki példányra Szi-nyei Gerzson kir. tanácsos, sárospataki ny. akad. tanár úr tett figyelmessé.

Kazinczy könyvtárának a sárospataki könyvtári kézírattárban 662. szám alatt őrzött, magától Kazinczytól 1807-ben nagy gonddal készített, kiadásra váró katalogusában, a 225.-ik lapon, 74. sorszám alatt, közvetlenül a német regény címe után, a következő eddig szintén ismeretlen följegyzés olvasható:

«NB. *Ignatius Mészáros, auctor historiae Kartigám kisasszony' történetei etc. Posonii apud Landerer circa 1770. editae,¹ non est confessus, se fabulam ex germanica fecisse hungaricam. Vertit illam ex hoc Menandri pseudonymi opere. — Liber non tantum non obuius, sed si quis alter, certe in rarissimorum numero ponendus.*»

Kazinczy e katalogusbeli latin jegyzete tartalmilag teljesen azonos a német eredeti előtáblájának belső lapjáról fentebb közölt magyar nyelvű följegyzéssel, azzal a különbséggel, hogy a latin szövegben Menandert álnevű (pseudonym) szerzőnek tartja.

Kazinczy fenti följegyzéseinek régebbike 1803-ból való. E szerint tehát ő Toldynál 54 évvel előbb megállapította, hogy a Kártigám németből van fordítva. De még ennél korábbra is visszavihetjük a Kazinczy megállapítását. Nevezetesen 12 évvel előbbre, vagyis 1791-re. Kazinczy ugyanis, mikor Földi János Magyar Grammatikáját kéziratban olvasgatta, kitérőlte Földinek a Kártigámról szóló ama sorait, melyekben e regényt «Originalnak írta.» «Hogy Kártigámról egy soromat ki töröltél — úgymond Földi, Kazinczyhoz 1791 június 11.-én írott levelében — tökéletesíteni kívánó jó szívedet betsülöm . . . Ezen tévedés, hogy azt Originalnak írtam, olyan tévedés, melyet tellyességgel nem szégyenlhetek, mert valami ritkaság és tsak történet azt tudni, a' mit ebben tőled tanulék.» Levele további sorai-
ban azt a véleményét fejezi ki, hogy maradjon meg a Grammatikában a Kártigámról írott szöveg úgy, ahogy ő fogalmazta, de csillag, vagy valami jel alatt «Nota képpen» fogja odacsatolni a Kazinczy «szép jegyzését igen rövideden» a maga neve alatt, ilyen formán: «Azólta tudom, egy Kedves Barátomnak világosításából, hogy Kartigam nem eredeti Munka, kinél ilyen 's ilyen könyv² etc. találtatik stb.»³

A M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-Könyvtárának méltóságos igazgatósága kéresemre szíves volt kikölesönözni Földi Magyar Nyelvkönyvének «Quart. Hung. 984.» sz. alatt őrzött «A' Versírásról» című részét (a Nyelvkönyv 121—185. lapjai. Földi sajátkezű kézírása), amelynek 154.-ik lapján, a XLIII. §. «*Románok*»-ról szóló részletében láthatók a Kazinczytól kitérőlt, itt dőlt betűvel szedett alábbi sorok. «Legelső említést érdemlenek — írja Földi — az Eredetiek [t. i. Románok], millyenek: *N. Mészáros Ignác Kártigámja, egy Töröknek lenni vélt Magyar Kis Asszony (Kártigám, a' betűknek által tételekkel: Margitka), melly már*

¹ A magyar Kártigám nem volt meg Kazinczy könyvtárában. Azért írja emlékezet után a kiadás évszámát. A sárospataki könyvtár példányát olvasta.

² T. i. a német eredeti.

³ Dr. Váczy: Kazinczy levelezése. II. k. 208—209. l.

három ízben is kinyomtatott. T. Professor Dugonits András Etelkája, más igen ritka Magyar Kis Asszony, mely is most másodízben nyomtatatik, *két valóságos Remekjei a' Románoknak.* Érdekes, hogy Földi a Kazinczyhoz írott levelében tervezett, fentebb idézett jegyzetet, nem tudni mi okból, nem iktatta oda kéziratának eme Kazinczytól kifogásolt és helyesbíteni ajánlott szövegezéséhez. És a Kártigámot sem sorozta be a következő sorokban említett, fordított románok közé. A helyesbítés eszközését Földi, úgy látszik, akkorra halasztotta, mikor majd munkája sajtó alá kerül.

Toldy, fentebb említett munkájában (445. l.) megnevezi ugyan a forrást, amelyből Mészáros fordított, de kissé hiányosan, mert csak az álnevű szerzőt, a munka kiadási helyét és idejét említi. Címét nem közli. Heinrich Gusztáv ezt a körülményt, meg azt mérlegelve, hogy Toldy «a magyar és német földolgozás viszonyáról nem szól» s «hogy az eredetire egyáltalában nem reflektál»: nem adhatott választ erre az önmaga által feltett három kérdésre: «Toldy e megjegyzést («Az álnevű szerző Menandernek nevezi magát s munkája Frankfurtban és Lipcsében jelent meg 1723-ban.») honnan vette, vajjon ismerte-e a regény német eredetijét, összehasonlította-e a magyar művet az eredetivel.»¹

Új adataink fölhasználásával azonban legyen szabad megkísérelnünk e kérdésekre megfelelni.

1. Véleményünk szerint Toldy a Kártigám forrásáról: az álnevű szerzőről,² műve kiadási helyéről és idejéről szóló megjegyzését, épúgy mint Földi János, Kazinczytól kapta. És pedig vagy levélbeli értesítés útján (1822-től; eddig ismert leveleikben a Kártigám *forrásairól* nincs adat.), vagy pedig 1828.-iki egymással való személyes megismerkedésük után, élőlészóbeli közlésből.

2. A második kérdésre, hogy t. i. ismerte-e Toldy a regény német eredetijét? — igennel felelhetünk. És pedig a Kazinczy-féle példányt. De nem akkor volt ez kezei között, mikor még a Kazinczy birtokában volt (1807-ig), hanem jóval azután, mikor már a sárospataki főiskolai könyvtár tulajdona lett. Toldy, a sárospataki könyvtári emlékkönyvben olvasható följegyzése³ szerint, 1856 szeptember hó 26., 27. és 28-án, továbbá október elején⁴ búvárkodott itten s bizonyosan ekkor volt kezében a Kazinczy följegyzésével ékeskedő német eredeti.

3. Toldy a Mészáros fordítását bizonyosan összehasonlította a német eredetivel. Minden bizonnal Sárospatakon, hol mindkettő kezeügyében

¹ Egyet. Phil. Közl. III. évf. 1879. 44. l. A Kártigámhoz írott bev. 8. lap.

² Kazinczy 1807-ben a szerzőt, mint fentebb láttuk, a sárospataki főiskolának eladott könyvek katalógusában *pseudonym*-nek nevezi.

³ A följegyzés egész terjedelmében így hangzik: «Toldy Ferenc M. K. Egyetemi Könyvtár Igazgatója és M. Acad. Titoknok 1856. Sept. 26. 27. 28. nagy tanúsággal és hálával használta a hazafíui áldozatoság és tudomány szeretet e magasztos intézetét.»

⁴ Danielik: Magyar írók. II. 326. l. (Erdélyi János cikke).

volt. Hogy a magyar és német földolgozás (Heinrich szerint Menander regénye egy francia művön alapszik) viszonyáról nem szól s hogy az eredetire egyáltalában nem reflektál, annak, szerintünk, az lehet az oka, hogy állítását (t. i. hogy a Kártigám németből tétetett által) nem tartotta szükségesnek okadatolni, bővebben fejtegetni. Elégnek tartotta az eredmény közlését.

Eredményül megállapíthatjuk, hogy Kazinczy Toldy előtt már 76 évvel (1791-ben) felfedezte, hogy a Kártigám németből fordított regény s az ő megállapítása, Toldy közvetítésével (1867.) terjedt el irodalmunkban.

HARSÁNYI ISTVÁN.

Toldi Szerelmének forrásaihoz.

Lajos király, mikor áruhában Rozgonyi Pálnál időzik, ezt írja fiúsító levelében (Toldi Szerelme I. É. 33. verssz.):

•Rozgonyi Piroska, Rozgonyi Pál lánya,
Fiú gyanánt léssen apja vagyonába' ---
Egyetlen örökös, ura mindenének,
Disze, fentartója a Rozgonyi névnek. •

Szinnyei Ferenc «Arany Toldi Szerelmének forrásai» c. tartalmas értekezésében erre a helyre vonatkozólag azt írja, hogy a fiúsítás Arany leleménye. Említi, hogy Szilágyi István egyik levelében (1851 júl. 5.-én kelt) két konkrét adatot közölt Arany Jánossal annak igazolására, hogy Lajos csakugyan fiúsított saját felelősségére, a törvény félretételével. Mint Szilágyi említett levelében olvashatni, az egyik adat Szikszai Péter mester leányára, a másik János főajtónálló leányaira vonatkozik. Rozgonyi-lány fiúsításáról azonban nem szól Szilágyi, akinek nem is volt más célja a két adat felkutatásával és közlésével, minthogy a hasonló esetek az epikai hitel szempontjából erősítsék a Lajosnak tulajdonított — voltaképen törvénytelen — cselekedet valószínűségét.

Arra, hogy mért szerepelnek épen a Rozgonyiak az eposzban, Sinnyei értekezése sem terjeszkedik ki. Pedig ez a szerepeltetés sem történt egészen alap nélkül. A történeti hűség követelményeinek ugyan már avval is eleget tett Arany, hogy olyan család sorsával foglalkozik költeményében, mely I. Lajos király idejében élt és virágzott, sőt egyenesen neki köszönhetette újabb emelkedését. (Rozgonyi László 1350-ben I. Lajos királytól ius gladii-t kapott: Budai, Polg. Lex. III. k. 187. l.) De az epikai hitel fanatikusának ez nem volt elég; volt neki adata épen egy Rozgonyi-leány fiúsítására is. Ezt Budai Ferenc Polgári Lexikonában olvasta, abban a könyvben, mely oly jelentős helyet foglalt el a Toldi Szerelme forrásai között. A fiúsító király itt is Lajos, de nem I., hanem II. Lajos. Az illető hely különben így szól (III. k. 210. l.):

•Rozgonyi István A' több Rozgonyiak vagy általjában, vagy legalább férjfi mag nélkül hagyván itt e' világot, rólok igen sok jószág szállott erre az Istvánra. Kétszer házasodott Első házassága három

magzatokkal lett ugyan gyümölcsös, de azok közül csak az egy Katalin ért annyi időt, hogy Etsedi Bátori Andráshoz mehetett férjhez.» Második feleségétől született leánya «élete első virágjában elhervadt. Így aztán azon kezdett gondolkodni, miképpenn szállíthassa birtokát maga leányára 's vejére, Bátori Andrásra, mellyek az ő halála után, az ország törvénye szerint, a Királyi Fiskusra vólnának maradandók. Addig esdeklett hát II. Lajos Király előtt, míg az neki 1510. eszt. megengedte, hogy leányára 's vejére hat várakat hagyjon.»

Minden valószínűség szerint ide vezethető vissza, hogy Arany épen a Rozgonyi-család fiúsítási ügyéről szól eposzában. Ezt a nevet találjuk különben már a Daliás Idők-ben is, mely 1851-ben, a Losonci Phœnixben jelent meg, tehát ugyanazon évben, melyben Szilágyi levele kelt. Nyilvánvalónak látszik tehát, hogy a fiúsítás ötletét, vagy legalább annak a Rozgonyi-névhez kötését Arany a Polgári Lexikonból vette. Az aggodalmaskodó Szilágyi István aztán utólag szolgált az igazolással, kimutatván adataival, hogy ilyen, törvény ellen való cselekedet fényleg kitelhetett I. Lajos királytól is.

SZEMKŐ ALADÁR.